

Jurij K. Lekomcew

PODSTAWY SEMIOTYKI OGÓLNEJ¹

Rosyjski oryginał artykułu J.K. Lekomcewa (1929-1984) „Podstawy semiotyki ogólnej” [1973] opublikowany został w tym samym roku, w którym czołowi przedstawiciele Szkoły Moskiewsko-Tartuskiej — J.M. Lotman, B.A. Uspenskij, V.V. Ivanov, V.N. Toporov i A.M. Pjatigorskij — napisali swój inspirujący tekst „Tezy o badaniach semiotycznych nad kulturą”. Z perspektywy czasu wydaje się, że data publikacji nie jest przypadkowa: oto minęło dziesięć lat od moskiewskiego sympozjum *Badania strukturalne nad systemami znakowymi* (grudzień 1962), na którym semiotyka w sposób zinstytucjonalizowany została programowo wprowadzona do rosyjskiego życia akademickiego. Następną dekadę charakteryzowała się burzliwym rozwojem problematyki semiotycznej, wolnej od ideologicznych ograniczeń. Był to jednak ten rodzaj akademickiego entuzjazmu, który sprawiał, że wszelkie dyskusje zorientowane konceptualnie lub terminologicznie stawały się zbędne. Pojęcia i terminy używane były często w nieprecyzyjnym i prowizorycznie tylko określonym a nie-uprawnionym sensie; często nawet były one dyskutowane podczas kolejnych spotkań (np. podczas letnich szkół w Tartu/Kjääriku), ale następnie ulegały modyfikacjom lub w ogóle wypadały z obiegu. W mniej lub bardziej «intymnej» atmosferze Szkoły Moskiewsko-Tartuskiej wiele spraw nie zostało poruszonych; z perspektywy zewnętrznej — sprawy te «umknęły» z pola widzenia na zawsze.

W obrębie Szkoły Moskiewsko-Tartuskiej — wynikający stąd brak jasności teoretycznej został najbardziej *explicite* skonstatowany przez Lekomcewa i I.I. Revzina (1923-1974). W 1971 roku Revzin oponował przeciwko temu, że ani przedmiot semiotyki, ani jej aparat terminologiczny — nie zostały nigdzie w ciągu ostatnich dziesięciu lat w sposób zadowalający określone. Zarówno prace Revzina, jak i prace Lekomcewa, odznaczały się konsekwencją i drobiazgową eksplikacją aparatu terminologicznego. Lekomcew był prawdopodobnie mniej znany niż większość wyżej wspomnianych naukowców; był jednak aktywnym członkiem Szkoły Moskiewsko-Tartuskiej od początku jej powstania. Już w 1962 roku, podczas wzmiankowanego sympozjum, Lekomcew proponował, aby semiotykę potraktować jako „podstawę gnoseologii” [1962a], i zwracał uwagę na trudności w zdefiniowaniu pojęć znaku i systemu znakowego.

¹ Tekst ten ofiarowała do *Świata znaków* Żona autora, dr M.J. Lekomcewa, zaznaczając w liście dedykacyjnym, że Jej mąż „bardzo wysoko cenił Prof. Jerzego Pelca i byłby na pewno szczęśliwy, gdyby dane mu było znaleźć się wśród autorów Jego książki jubileuszowej”.

Lekomcev pozostawał pod głębokim wpływem teoretycznych założeń duńskiej glossematyki, zwłaszcza — L. Hjelmsleva i H.J. Uldalla, a także semiotyki Ch.S. Peirce'a, którą porównywał z semiologią F. de Saussure'a [1962b; 1969]. W tym sensie, w obrębie Szkoły Moskiewsko-Tartuskiej, artykuł Lekomceva stanowi wyjątkowy traktat o podstawach semiotyki.

Chociaż idee de Saussure'a były popularyzowane w Rosji począwszy od 1917 roku, mianowicie przez S. Karčevskiego, to *Cours de linguistique générale* (1916) został przetłóżony na rosyjski dopiero w 1933 roku, w celu «krytycznego zbadania i przewyżczenia» idei szwajcarskiego językoznawcy. Jednym z podstawowych zarzutów, podniesionych przeciwko koncepcji de Saussure'a, była «dematerializacja» języka i znaku językowego, oraz rzekomo «idealistyczna» definicja języka.

Dopiero w 1959 roku w czasopiśmie *Voprosy Filosofii* otwarta została dyskusja na temat natury znaku językowego, w wyniku której znak został «rematerializowany» i zdefiniowany «kanonicznie» jako byt «materialno-idealny». W tym kontekście wielkie znaczenie miał artykuł Lekomceva „Uwagi o dwustronności znaku językowego” [1961], w którym wskazywał on na zbytne uproszczenie przyjętych definicji.

Recepcja idei Hjelmsleva przez językoznawców rosyjskich jest również charakterystyczna: jeszcze w 1953 roku na łamach czasopisma *Voprosy Jazykoznanija* z ideami Hjelmsleva rozprawiano się jako z «mieszkańskim agnostycyzmem» i «pseudonauką». Trzy lata później, w 1956 roku, językoznawca strukturalistyczny S.K. Šaumjan mógł już postulować rozwój semiologii, odwołując się w tym samym czasopiśmie właśnie do Hjelmsleva. Jedną z przyczyn zainteresowania glossematyką, widocznego u młodego pokolenia językoznawców — był jej postulat dążenia do naukowej ścisłości (jako opozycji wobec nauki ideologicznie zaangażowanej). Postulat ten był prawdopodobnie najkonsekwentniej sformułowany przez Uldalla w *Outline of Glossematics* (1957). Teksty Hjelmsleva i Uldalla zostały przetłóżone na rosyjski w 1960 roku, w pierwszym tomie założonego wtedy czasopisma *Novoe v Lingvistike*. Na uwagę zasługuje, że to Lekomcev przetłóżył *Prolegomena to a Theory of Language* Hjelmsleva (1943), a Ivanov — pierwszą część rozprawy Uldalla, obejmującej „General Principles”. Ponieważ część druga, „Glossematic Algebra”, nie została wtedy przetłóżona, powstały obraz glossematyki w niewielkim tylko stopniu pociągnął za sobą algebraizację nauki. Zamiast tego doszło do próby „ustalenia wspólnego punktu widzenia licznych dyscyplin, od badań nad literaturą, sztuką i muzyką — po historię ogólną”, jak to wskazał Hjelmslev piętnaście lat wcześniej, odwołując się m.in. do P.G. Bogatyreva, E.J.L. Buysensa i J. Mukařovskiego. Nie trzeba chyba dodawać, że semiotyka — stawiając sobie tak wszechobejmujące cele — była predestynowana do rywalizacji z oficjalną ideologią.

Dla Lekomceva podejście semiotyczne było jedną z podstawowych zasad glossematyki, która według niego umożliwia „syntezę językoznawstwa oraz logiki symbolicznej i semiotyki” [1961]. Ostatecznie to właśnie tutaj ma swe źródła metaforyczne użycie takich terminów, jak „język” i „tekst” (w najszerszym znaczeniu semiotycznym); również Hjelmslevowska koncepcja «semioty-

ki konotatywnej» utworowała drogę do tego, co później nazwano w semiotyce moskiewsko-tartuskiej „wtórnymi systemami modelującymi”.

Recepcja idei Peirce’a przez semiotyków rosyjskich jest nawet osobliwsza od recepcji idei de Saussure’a czy Hjelmsleva, i pozostała osobliwością do dzisiaj. Pomijany z powodów filozoficznych lub ideologicznych jako «pragmatysta» i «neopozytywista» o «subiektywistycznej» lub «idealistycznej» orientacji – Peirce został zauważony dopiero w latach pięćdziesiątych, i jego recepcja wolna była zasadniczo od teoretycznych nieporozumień. W obrębie Szkoły Moskiewsko-Tartuskiej recepcja Peirce’a ograniczona była jednak prawie wyłącznie do jego typologii znaków — na ikony, indeksy i symbole; Peirce’owska teoria semiotyczna jako całość — i jego swoista koncepcja znaku — nie była w ogóle rozważana. Było to częściowo skutkiem tego, że Peirce nie był czytany w oryginale; źródłem informacji — ale także błędów — były «interpretacje» z lat czterdziestych i pięćdziesiątych, pochodzące np. od A.W. Burksa i R. Jakobsona. W wyniku tego — sprawozdania Lekomceva nie są również wolne od nieporozumień.

Dla przykładu, gdy w artykule „O aspekcie semiotycznym malarstwa” [1967], który jest rozszerzoną wersją jego pracy z 1962 roku, Lekomcev tłumaczył „reprezentamen” jako „perezent”, może to być uznane za zwykłą pomyłkę. Ostatecznie artykuł z 1967 roku zawiera pierwsze przytoczenie oryginalnej Peirce’owskiej definicji znaku. W pracy tej usunięty został istotny błąd z roku 1962, kiedy to Lekomcev utożsamiał „interpretant” Peirce’a z podmiotem Interpretującym, tj. z użytkownikiem znaku (błąd ten można znaleźć we wspomnianym wyżej artykule Burksa). W wersji z 1967 roku Lekomcev poprawnie odróżnia «interpretant» z jednej strony, od «interpretatora» jako użytkownika znaku, z drugiej strony. Porównanie Saussure’owskiej i Peirce’owskiej koncepcji znaku, dokonane przez Lekomceva, jest jedynym takim porównaniem w obrębie Szkoły Moskiewsko-Tartuskiej. Poprawnie interpretując diadyczny znak Saussure’owski jako „więź między dwiema jednostkami mentalnymi: tym, co znaczące, i tym, co znaczone”, Lekomcev dostrzegł podobieństwo tak rozumianego znaku do Peirce’owskiego pojęcia znaku. Jest to możliwe jedynie dzięki zinterpretowaniu znaku Peirce’a jako znaku monadycznego: jeśli się utożsamia Peirce’owski „znak” z Saussure’owskim „tym, co znaczące”, to Saussure’owski „znak” staje się „znakiem + interpretantem” w terminologii Peirce’a. Tak więc eliminując zarazem «interpretant» i «przedmiot [bezpośredni]» z Peirce’owskiej definicji triadycznej znaku, Lekomcev redukuje go do «reprezentamena», który interpretuje jako tożsamy z «tym, co znaczące» de Saussure’a. Nie trzeba dodawać, że dając te interpretacje Lekomcev doszedł do wniosku, że „konieczne jest wyjaśnienie struktur znakowych, które nie są bezpośrednio obserwowane”.

W tym aspekcie — późniejszy artykuł Lekomceva „Proces abstrahowania w malarstwie i semiotyka” [1979] może być uważany za próbę zbadania wagi „obrazu percepcyjnego konkretnego denotatu”. Według Lekomceva ten «obraz percepcyjny» składa się z denotatu wewnętrznego (*vnutrennij denotat*), rozumianego jako wzrokowa, dotykowa, węchowa *etc.* forma wewnętrznego przedstawienia, z jednej strony, i semantopodobnej charakterystyki werbalnej, z drugiej strony. Ostatecznie interpretacja ta jest o wiele bliższa Peirce’owskiemu

pojęciu znaku (choć nie — Perce'owskiej semiotyki w ogóle). Dało to bez wątpienia lepszą podstawę do badań nad składnikami ikonicznymi w procesach semiotycznych (obejmując całe spektrum semiotyczne, od znaku poprzez tekst do sztuk pięknych) — niż to byłoby możliwe na podstawie Jakobsonowskiej interpretacji semiotyki Peirce'a. Skądinąd to właśnie Jakobson, podejmujący próby «diadyzacji» oryginalnego Peirce'owskiego pojęcia znaku i typologii znaków, wywarł zasadniczy wpływ na semiotykę Szkoły Moskiewsko-Tartuskiej.

Jezeli zatem zadanie „rewizji całej terminologii semiotycznej”, przed którym stanęli Ivanow i Lotman w połowie lat osiemdziesiątych, zostało w ogóle podjęte, to artykuł Lekomceva „Podstawy semiotyki ogólnej” odegrał w tym na pewno istotną rolę.

Peter Grzybek

Z angielskiego przełożył

Bartosz Przybył

Wykaz cytowanych prac J.K. Lekomceva

- 1961 — „Zamečanija k voprosu o dvustoronnem jazykovom znake”, *Voprosy Jazykoznanija* 1961 nr 2 s. 36-41
- 1962a — „Izobrazitel' noe iskusstvo i semiotika”, [w:] *Simpozijum po strukturnomu izučeniju znakovych sistem. Tezisy dokladov*, Moskva, s. 123-125
- 1962b — „Osnovnye položenija glossematiki”, *Voprosy Jazykoznanija*, 1962 nr 4 s. 90-97
- 1967 — „O semiotičeskom aspekte izobrazitel' nogo iskusstva”, [w:] *Trudy po znakovym sistemam* (III), Tartu, s. 122-129
- 1969 — „Glossemtičeska teorija lingvističeskich oppozicij i teorija različenija v semantike i deskriptivnoj semiotike”, [w:] *Trudy po znakovym sistemam* (IV), Tartu, s. 434-459
- 1971 — „Sub'ekktivnaja pozicija issledovatelja v semiotike”, [w:] *Trudy po znakovym sistemam* (V), Tartu, s. 334-344
- 1973 — „K osnovaniju obščej lingvistiki”, [w:] *Sbornik statej po vtoričnym modelirujuščim sistemam*, Tartu, s. 178-186
- 1979 — „Process abstragirovanija v izobrazitel' nom iskusstve i semiotika”, [w:] *Trudy po znakovym sistemam* (XI), Tartu, s. 120-142